

معرفی و بررسی کتاب

سربازان ساسانی در جامعه مسلمانان نخستین

• دکتر عبدالرسول خیراندیش
عضو هیأت علمی دانشگاه شیراز

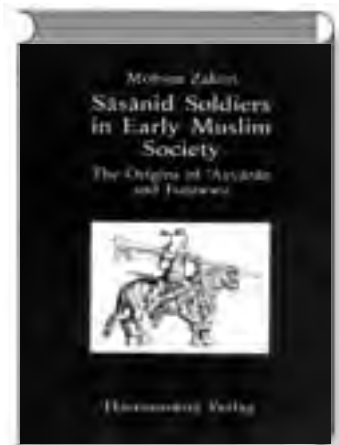

«اسواران» بوده‌اند. جمعی از آن‌ها با پیوستن به مسلمانان در اوایل فتوح موقعیت خود را تا حدودی حفظ کردند. اینان در قرون نخستین اسلامی چه سرنوشتی یافتند؟ ذاکری کوشیده است نشان دهد که جماعت‌هایی با نام عیاران، فتیان، آزادگان، ... و حتی دهقانان و پیروان قدریه در واقع همان اسواران بوده‌اند. برای اثبات این نظر ابتدا جامعه و ارتش دوره ساسانی معرفی و بررسی شده است. شروع این مبحث نیز با این پرسش است که آیا جامعه ساسانی جامعه‌ای فتودالی به شمار می‌آید یا خیر؟ در دنباله این بحث به مقوله «آزادگان» به عنوان پایین‌ترین

مرتبه از طبقه زمیندار ساسانی پرداخته شده و رابطه میان زمینداری و شکل‌گیری صفوف ارتش نشان داده شده است. در این صفوف ارتش، گروهی به عنوان سواران نژاده یا نخبه وجود داشته‌اند که همان اسواران هستند.

از آن‌جا که در صفوف نظامیان کسانی چون سرهنگان، بندگان و عیاران هم وجود داشته‌اند، موقعیت اینان به عنوان وابستگان به شخص شاه نیز مورد بررسی قرار گرفته است. بدین ترتیب نویسنده تصویری از جامعه و ارتش دوره ساسانی ارائه می‌کند و این نزدیک به صد صفحه از کتاب را دربرمی‌گیرد.

با سقوط دولت ساسانی، بقایای ارتش آن که در خدمت مسلمانان درآمده بود، با نام‌های گوناگونی در جامعه اسلامی ادامه حیات داد. برای نشان دادن تحولی که در این برهه از تاریخ ایران صورت گرفته، نویسنده ابتدا به بررسی موقعیت دهقانان در قبال اعراب مسلمان می‌پردازد و سپس شکل‌گیری جمعیت اسواران در دوشهر بصره و کوفه را مورد بحث قرار می‌دهد. عراق و خراسان دو منطقه‌ای هستند که در این بررسی مورد توجه قرار گرفته‌اند. برای تکمیل این مبحث

- sassanid soldiers in Early Muslim society
- Author: Mohsen Zakeri
- Publisher: Wiesbaden, Harrassowitz Verlag, 1995

عیاران و فتیان دو گروه اجتماعی پرآوازه در ایران بعد از اسلام هستند. برای ریشه‌یابی منشأ پیدایش آنان مباحث گوناگونی مطرح شده است. از جمله در کتاب سربازان ساسانی در جامعه مسلمانان نخستین، آن‌ها (سربازان ساسانی) را منشأ دو گروه فوق معرفی می‌کند. نویسنده کتاب آقای محسن ذاکری این اثر را به عنوان رساله دکتری خود پدید آورده و چنان‌که در پیشگفتار آورده در هنگام نوشتن آن سالیانی را سرگردان بوده است.

آیا ناتمام به نظر رسیدن بعضی از مباحث آن را باید به همین دلیل دانست؟ زیرا در این نوشته می‌توان تلاشی طاقت فرسا را مشاهده کرد و آن را از جمله تحقیقات ارزنده دانست.

نویسنده این اثر بر آن است که اهل فتوت که در تاریخ ایران بعد از اسلام بسیار مشهور هستند در اصل «اسواران» بوده‌اند. می‌دانیم که سواره نظام ایرانی قبل از اسلام موسوم به

◀ نقش رستم فارس، پیروزی بهرام دوم، پادشاه ساسانی، از کتاب ایران زمین، جیمز ویت و جمیله حیدری.

متون پهلوی ساسانی و اشکانی و نیز عربی و آرامی و امثال آن قرار می‌گیرد. در همه جا نیز مرجع اطلاعات ذکر می‌شود. از آن جایی که صورت اصلی این بحث تاریخی است، متأسفانه چنین کنکاش‌های لغت‌شناسانه‌ای موجب شده است مقصود اصلی نویسنده از نظر دور بماند. چنانکه اگر قسمتی از چنین مباحثی در حاشیه یا تعلیقات کتاب واقع می‌شد، اصل متن بهتر در برابر دید خواننده قرار می‌گرفت. از سوی دیگر فروغ‌لطیدن در مباحث لغوی موجب شروع یک بررسی صوری و فارغ از جنبه‌های زمانی و مکانی، چه برای لغات و چه برای رویدادهای مرتبط با آن‌ها شده است. این امر خلاً عجیبی از نقد تاریخی را در کتاب موجب می‌شود. با امید به این که مباحث این کتاب برای قرون بعدی نیز دنبال شود و پرسش‌های بسیاری که برای تحولات تاریخ ایران در قرون نخستین اسلامی وجود دارد پاسخ مناسب خود را بیابد. زیرا تا حدود زیادی به نظر می‌آید مطالبی که نویسنده با دقت و حوصله بسیار با مراجعه به منابع فراوان پیگیر آن‌ها شده است ناتمام مانده‌اند. با این حال این کتاب مزایا و فواید بسیار دارد و در جای خود بر بسیاری از آثار مشابه برتری نشان می‌دهد.

فرزندان بزرگان ایرانی که «ابنا» نامیده می‌شدند نیز مطرح شده‌اند. این مباحث در حدود دویست صفحه از کتاب را دربرمی‌گیرد. یعنی نیمی از حجم آن. این مطالب اساساً مربوط به قرن اول هجری است که تا اواخر قرن دوم نیز کشیده می‌شود. مبحث پایانی این کتاب درباره شعوبیه و قدریه است. این مبحث که حدود سی صفحه است، حال و هوای بحث را به جریانات فکری می‌کشد و لذا تا حدودی با مباحث قبلی متفاوت می‌نماید. همین امر می‌تواند نشان دهد که نویسنده به راهی متفاوت با کارهای قبلی در این زمینه رفته است. پیش از این اغلب تصوف به عنوان عامل ارتباط پدیده فتوت قبل و بعد از اسلام مطرح بوده است. زیرا میان تعالیم مهری و تعالیم صوفیانه شباهت بسیار هست و اعمال پهلوانی و مراحل تربیت پهلوانان، به خصوص در جایی مانند زورخانه نشانه این امر دانسته می‌شود. اما نویسنده این کتاب عنایت خاصی در این معانی ندارد. بلکه بیشتر بر آن است که به اتکای فقه‌اللغه و نیز مستندات متون نظریات خود را ارائه دهد. این دو روش از نکات قوت کتاب است. واژه‌هایی چون عیاران و دهقانان و امثال آن مورد ریشه‌یابی دقیق بر اساس